

Doi: 10.56 737/2953-7843-2026.04-22

ԱՍՈՂԻԿ ԱԲԵՂԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
Արխիվի եւ թանգարանների տնօրեն

**«ՄՈՍԿՈՎՅԱՆ (ՈՒՂԱՓԱՌ) ՎԱՏԻԿԱՆՆ» ԸՆԴՈՒՄ ՎԱՏԻԿԱՆԻ.
ԱՄԵՆԱՅՆ ՅԱՅՈՅ ՅԱՅՐԱՊԵՏԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 1948 Թ.
ՈՒՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆԵՐԻ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ
ՄՈՍԿՈՎՅԱՆ ԽՈՐՀՐԱԿՅՈՒԹՅԱՆԸ**

Սկիզբը՝ թիվ Դ.

Հընթացս Մոսկովյան խորհրդակցության Ս. Տ. Գետրգ Զ. Հայրապետի արտասանած խոսքերը: Հուլիսի 1-ին Ս. Տ. Գետրգ Զ. Հայրապետը շքախմբի ուղեկցությամբ գնացքով մեկնում է Մոսկվա: Հակառակ Հայոց Հայրապետի վերոհիշյալ մտադրության՝ կապված շքախմբի կազմի հետ, նրան ուղեկցում էր միայն մեկ եպիսկոպոս՝ Նոր Նախիջևանի եւ Բեսարաբիայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Կարապետ եպիսկոպոս Թումանյանը, ինչպես նաեւ՝ երկու աշխարհական՝ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անդամ Ստեփան Կամսարականը եւ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի ու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անձնական քարտուղար Հովհաննես Ազուլյանը: Թե ինչու շքախմբին մասնակից չդարձավ Սփյուռքի որեւէ եպիսկոպոս՝ վավերագրերով հնարավոր չեղավ պարզել, սակայն, ըստ մեր տեսության, թերեւս ժամանակի սղությունն էր պատճառը:

Հայրապետական շքախումբը Մոսկվա է հասնում հուլիսի 5-ին: Երկաթուղային կայարանում, հանդիսավոր պայմաններում, Հայոց Հայրապետին դիմավորում եւ ողջունելով բարի գալուստ է մաղթում Մոսկվայի պատրիարքարանի Արտաքին եկեղեցական հարաբերությունների բաժնի նախագահ Կրուտիցկի եւ Կոլոմենսկի մետրոպոլիտ Նիկոլայը¹:

¹ Տե՛ս «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 21–22:

Ժամանման հաջորդ օրը՝ հուլիսի 6-ին, Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետը, իր շքախմբի ուղեկցությամբ, Ռուս Եկեղեցու պատրիարքարանում հանդիպում է Մոսկվայի եւ Համայն Ռուսիո Ալեքսի Ա. Պատրիարքի հետ: Նույն օրը Հայոց Հայրապետին եւ նրան ուղեկցող շքախմբին ընդունում է ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետին կից Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Գ. Գ. Կարպովը²: Իսկ հուլիսի 7-ին Հայոց Հայրապետն այցելում է ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետին կից Կրոնական պաշտամունքների խորհրդի նախագահ Ի. Վ. Պոլյանսկուն, որի հետ հանդիպմանը ներկա էր ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին կից Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Ս. Ն. Հովհաննիսյանը³, ով հետո խորհրդի տարեկան հաշվետվության մեջ, անդրադառնալով մոսկովյան իրադարձությանն ու դրա շրջանակներում պետական ու եկեղեցական հանդիպումներին ու քննարկումներին, պետք է գրեր. «Հայ եկեղեցու կյանքում կարեւոր իրադարձություն է բարեկամական փոխհարաբերությունների հաստատումը Հայ եւ Ռուսական Պրավոսլավ եկեղեցիների միջեւ»⁴:

Հուլիսի 8-ի երեկոյան Սոկոլնիկի շրջանում գտնվող Քրիստոսի Հարության տաճարում տեղի է ունենում Ռուս Եկեղեցու ավտոկեֆալության 500-ամյա հոբելյանի հանդիսավոր բացումը⁵: Ողջույնի բոլոր խոսքերից հետո Ալեքսի Ա. Պատրիարքը հրավիրում է Հայոց Հայրապետին՝ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու պատվավոր հյուրին, որպեսզի նա եւս հանդես գա իր ողջույնի ճառով⁶: Եւ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Կաթողիկոսն ընթերցում է նախապես պատրաստված հավուր պատշաճի եւ ընդարձակ իր խոսքը⁷, որի մեջ կան շատ կարեւոր, անկաշկանդ ու խիզախ շեշտադրումներ, որոնք իմաստուն Հայրապետը մատուցում է դիվանագիտորեն:

Ինչպես արդեն նշել ենք վերը՝ Սփյուռքում լուրեր էին տարածվել, որոնք հիմնականում սկիզբ էին առնում կարդինալ Աղաջանյանի 1947 թ.

² Անդ, էջ 23:

³ Անդ, էջ 23:

⁴ «Վավերագրեր Հայ եկեղեցու պատմության (1938–1955 թթ.), Գիրք Զ., Գեորգ Զ. Չորեքշաբթի Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», էջ 477:

⁵ Տէս «Журнал Московской Патриархии», Специальный номер, 1948, с. 46:

⁶ Տէս «Деяния Совещания глав и представителей автокефальных Православных Церквей в связи с празднованием 500 летия автокефалии Русской Православной Церкви 818 июля 1948 года», Том I, Москва, 1949, с. 37:

⁷ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 2779, թ. 1–5, հմտ.՝ «էջմիածին» ամսագիր, հուլիս–օգոստոս–սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 6–8, նաեւ՝ «Деяния Совещания...», Том I, с. 3742:

Հովվական թղթից, իբր Ուղղափառ Եկեղեցիների մոսկովյան համաժողովում Հայոց Եկեղեցին զրկվելու է ինքնիշխանությունից եւ միացվելու է Ռուս Եկեղեցուն: Ահա եւ այդ ամենն ի նկատի ունենալով՝ Հայոց Հայրապետն իր խոսքում այնպիսի ազդեցիկ ձեւակերպումներ է կատարում, որոնք Խորհրդակցությանը մասնակից հոգեւոր պետերին, եկեղեցական ու ԽՍՀՄ պետական ներկայացուցիչներին, բոլոր ներկաներին ոչ միայն ճանաչեցնում են Հայոց Եկեղեցին իր ինքնիշխան նվիրապետությունամբ ու կարգով, այլեւ խոսուն հակազդեցություն են հնարավոր բոլոր ոտնձգություններին: Արդ, ներկայացնենք որոշ հատվածներ՝

«Մենք, Հայաստանեայց հինաւորաց ազգային եւ առաքելական Եկեղեցու համաժողովրդական քուէով միաձայն ընտրեալ Պետս, Մեր հօտի անունից, ինչպէս Սովետների մեծ երկրում երջանիկ ապրող, այնպէս եւ Արտասահմանում ողբերգական կեանքով պանդխտող եւ դարերով կարօտով տենչացող իր ջերմ սիրելի պատմական Հայրենիքին»⁸,

«Ինչպէս միշտ անցեալում, այնպէս եւ ներկայումս, հակասովետական ուէակցիայի մութ ոյժերը չեն մոռանում նաեւ Հայ Եկեղեցին: ...Սովետական Իշխանութիւնը եւ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցին – սին բարբառում են մեր թշնամիները – իբր թէ ձեռնամուխ են լինում Հայ Եկեղեցու անկախութեանը եւ ազգային ինքնուրոյնութեանը, եւ Մոսկուայում առաջիկայ այս եկեղեցական ժողովում, իբր թէ ձեւակերպուելու է Հայ Եկեղեցու լուծարքը»⁹,

«Մենք, Հայաստանեայց ազգային առաքելական եկեղեցու ծերունազարդ Հայրապետը եւ Գլուխը, ...սիրով ընդունեցինք Մեր սիրեցեալ եղբօր սրտառուչ եւ սիրաշատ հրաւերը, որպէս զի Մեր անձնական ներկայութեամբ եւ ելոյթով այս մեծ ժողովում ...ի լուր ամենեցուն մերկացնենք այս նորայերիւրեալ քաղաքական չարախօսութիւնը Սովետական Իշխանութեան եւ Ռուս ուղղափառ եկեղեցու հասցէին, եւ սրբենք Հայ պատմական եկեղեցուն ուղղուած չարամիտ ամբաստանութիւնն ու վիրաւորանքը»¹⁰,

«...Ս. Էջմիածնի Ծայրագոյն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին մեծ, ողբերգական եւ փառաւոր բաժին է ընկել՝ լինել ...պաշտպանը ազգային պետականութեան գաղափարի, պահպանողն ու ոգեշնչողը

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 2779, թ. 2, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս–օգոստոս–սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 7:

⁹ Անդ, թ. 3, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս–օգոստոս–սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 7:

¹⁰ Անդ, թ. 3, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս–օգոստոս–սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 7–8:

ազգային ազատագրական աւանդների եւ պաշտպանը Հայաստանի, Հայ եկեղեցու եւ Հայ Ժողովրդի իրաւանց: Էջմիածնի Աթոռի եւ գաղափարի մէջ պատմականօրէն միաձուլուել են վերոյիշյալ երկեակ գաղափար-ճշմարտութիւնը — ազգային-կրօնական անկախութեան գաղափարը եւ ազգային-քաղաքական ինքնագիտակցութիւնը»¹¹,

«Փառք եւ պատիւ ռուսական ուղղափառ մեծ եկեղեցուն, որ չնայած Յարական ինքնակալութեան ռուսացման քաղաքականութեան, երբէք չի յարձակուել Հայ Ժողովրդի խղճի ազատութեան եւ ազգային-եկեղեցական անկախութեան եւ նորա բազմադարեան սրբութիւն-Սրբոց Էջմիածնի վերայ»¹²,

«Թող իմանան մոլեռանդ բանսարկունները եւ նոցա կուլիսային ներշնչողները, որ Սովետական մեծ Կոնստիտուցիայի հաւատարիմ պաշտպանութեան ներքոյ Նախամեծար Ս. Էջմիածինը ներկայումս ապրում է իր ազգային-կրօնական վերածնունդի եւ ազատ բարգաւաճման նոր դարաշրջանը»¹³:

Եւ որպէս ողջունի ճառի վերջաբան՝ Հայոց Հայրապետը հայտարարում է. «...Ազատագրեալ աշխատանքի մեծ Երկրում չկան տիրող եւ թերիւրաւ եկեղեցիներ, որ Սովետների երկրում եկեղեցին բաժան է Պետութիւնից, որ բոլոր կրօնական համայնքները հաւասար են օրէնքի առաջ, որ ոչ մի եկեղեցի չի վայելում բացառիկ առաւելութիւններ եւ արտօնութիւններ, որ ազգային իրաւասահմանափակումներն ու կրօնական հաւածանքները հանդիսանում են ծանրագոյն յանցագործութիւններ, որ իւր աւտոկեֆալիան իրաւամբ յարգող ռուսական ուղղափառ մեծ եկեղեցին տաժում է սրտառու — ազնիւ համակրանք առ Հայաստանեայց ազգային առաքելական եկեղեցին, նորա կանոնական-նուիրապետական ինքնորոշնութիւնը եւ նախամեծար Ս. Էջմիածինը»¹⁴: Ուստի, ըստ Հայոց Հայրապետի, այդ փոխադարձ սրբազան վստահության, հարգանքի ու սիրոյ հիման վրա է զարգանում ու ամրապնդվում ճշմարիտ քրիստոնեական հոգեւոր հաղորդակցութիւնը երկու «ուղղափառ եկեղեցիների եւ եղբայրական աւետարանական բարեկամութիւնը Մեր քրիստոսասէր հաւատացեալ զաւակներին»¹⁵:

¹¹ Անդ, թ. 3-4, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 8:

¹² Անդ, թ. 4, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 8:

¹³ Անդ, թ. 4, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 8:

¹⁴ Անդ, թ. 4-5, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 8:

¹⁵ Անդ, թ. 5, հմմտ.՝ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 8:

Այսպես ուրեմն, Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետը Մոսկովյան խորհրդակցության միջեկեղեցական այդ հարթակն օգտագործելով, իր հայտարարություններով փարատում է Սփյուռքի ենթադրելի տարակուսները եւ վերջ դնում անորոշությանը, Հայոց Հայրապետն այդպես նպաստում է նաեւ դիմագրավելու այն քաղաքական ու կրոնական ճնշումներին, որոնք հակախորհրդային տարբեր ուժերի կողմից գործադրվում էին նաեւ Հայոց Եկեղեցու արտասահմանյան թեմերում ու համայնքներում: Ի վերջո, Հայոց Հայրապետի խոսքերն ունենին նաեւ այլ հասցեատերեր՝ Վատիկան եւ կարդինալ Աղաջանյան. «Վատիկանը տակավին ուրիշ բան կակնկալեր իր հայախոս ծիրանավորեն: Դարեր շարունակ Հռոմը ջանացած էր պառակտել եւ իրեն հպատակեցնել Հայաստանյայց Եկեղեցին, բայց չէր հաջողած: ...Բայց Պապը տակավին ավելի մեծ նպատակ ունի: Ան կուզե իրեն հպատակեցնել, հայկականեն զատ, Մերձավոր Արեւելքի մյուս եկեղեցիները (Ղպտի, Ասորի, Եթովպական եւ այլն), որոնք քրիստոնեության սկզբնական շրջանեն ի վեր անկախ գոյություն պահած են: Այս կացության բանալին Հայաստանյայց Եկեղեցին է: Եթե այս հաղթահարվի, մյուսները հաղթահարելը մեծապես կդյուրանա: Ահա Գրիգոր Աղաջանյանն իբրեւ կարդինալ ակնկալված արդյունքը»¹⁶:

Հորեկանական հանդիսությունների պաշտոնական բացումից հետո՝ հուլիսի 9–10-ին, տեղի են ունենում Մոսկվա ժամանած Ուղղափառ Եկեղեցիների պետերի եւ ներկայացուցիչների խորհրդակցության պլենար նիստերը, որոնց իր մասնակցությունն է բերում նաեւ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետը:

Պլենար առաջին նիստում լավում են չորս հանգամանալից զեկույց՝ «Պապականությունը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» թեմայով, որը որպես խորհրդակցության օրակարգային հարց առաջադրել էին Ռուս, Ռումին եւ Բուլղար Ուղղափառ Եկեղեցիները¹⁷: Ահա եւ այս թեմայի շրջանակում, հուլիսի 10-ի պլենար նիստում, Հայոց Հայրապետը հրավիրվում է ընթերցելու իր զեկույցը¹⁸, որն իրականում, ինչպես բնութագրվում է «Էջմիածին» ամսագրում, բովանդակալից ճառ էր¹⁹: Այդուհանդերձ, Հայրապետական

¹⁶ «Էջմիածին» ամսագիր, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, 1951 թ., էջ 80:

¹⁷ Տէս «Деяния Совецания...», Том I, с. 87:

¹⁸ Տէս «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս–օգոստոս–սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 13–14, հմմտ.՝ «Деяния Совецания...», Том I, с. 383–386:

¹⁹ Տէս «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս–օգոստոս–սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 23:

հակիրճ ու սեղմ խոսքը, ինչպես վկայում է հոռոհորդակցությունը ներկա շքախմբի անդամ Հովհաննես Ազուլյանը, խորապես տպավորել է ունկնդիրներին. «Նորին Վեհափառություն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսին հատուկ շնորհակալություն հայտնեց Վեհափառ Հայրապետին նրա արտասանած փայլուն ճառի համար: ...Անտիոքի Պատրիարքի ներկայացուցիչ, ծերունազարդ միտրոպոլիտ Ալեքսանդրը, արցունքն աչքերին, մոտեցավ Նորին Վեհափառությանը եւ նրա աջը սեղմելով իր հիացմունքը հայտնեց: ...Այս առիթով իրենց հիացմունքն ու համակրանքը արտահայտեցին նաեւ արտասահմանյան պատվիրակությունների մի շարք պետեր, ինչպես օրինակ Ռումինիայի Պատրիարք Յուստինիանը եւ Բուլղարիայի էկզարխ՝ Սոֆիայի միտրոպոլիտ Ստեփանը»²⁰:

Եւ այսպես, Հայոց Հայրապետն իր խոսքն սկսում է ազդարարելով՝ «Քրիստոնեական եկեղեցին տիեզերական-միասնական է in spiritualis եւ charitas in omnibus: Ծշմարիտ քրիստոնեական եւ տիեզերական-եկեղեցական հաղորդակցություն պահպանելը միմյանց հետ՝ յուրաքանչյուր ճշմարիտ հավատացյալ քրիստոնեի սուրբ պարտքն է, որ կենսագործելի է միայն եւ միայն Քրիստոսի ավետարանի եղբայրական սիրո, համբերատար հոգու, կրոնական համայնքների փոխադարձ վստահության շնորհիվ եւ տեղական եկեղեցիների ազատության ու անկախության իրավունքի փոխադարձաբար ճանաչման ու իմաստուն կանոնները ճշտությամբ եւ ազնվորեն պահպանելու շնորհիվ»²¹:

Այնուհետեւ Հայոց Հայրապետը շեշտակի նշում է, որ Հռոմեակաթուղիկ Եկեղեցին միշտ եղել է եւ այսօր էլ շարունակում է լինել նենգամիտ թշնամին վերոնկարագրյալ «տիեզերական-եկեղեցական հոգեւոր հաղորդակցության» իդեալի: Որպես ապացույց այդ պնդման՝ Հայրապետը թվարկում է որոշ եկեղեցապատմական եւ դավանաբանական-վարդապետական հիմնավոր փաստեր: Եւ քանի որ Հռոմեակաթուղիկ Եկեղեցին իր Վատիկան կենտրոնով դարձել է «սոցիալ-քաղաքական մի կազմակերպություն, հետադեմ-նվաճողական մեծ պետության ախտավոր բոլոր հատկանիշներով ու այլ պարագաներով», ուստի, Հայոց Հայրապետն գտնում է, որ ամեն մի ճշմարիտ քրիստոնյայի եւ եկեղեցական-կրոնական համայն-

²⁰ Անդ, էջ 24:

²¹ «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 13, հմմտ.՝ «Деяния Совецания...», Том I, с. 383:

քի սուրբ պարտքն է պայքար մղել Հռոմեակաթուրիկ Եկեղեցու եւ նրա նվիրապետական-քաղաքական կենտրոն Վատիկանի դեմ:

Հայրապետական խոսքում ներկայացվում են նաեւ որոշ պատմական դրվագներ՝ Հայ-Լատին Եկեղեցիների հարաբերություններից, որոնք Լատին Եկեղեցու հանդեպ միայն հուսախաբույթուն, ամսոսանք ու ցավ, բողոք ու զայրույթ, դատապարտություն են առաջ բերում:

Հայոց Հայրապետն իր խոսքի վերջավորությամբ անդրադառնում է կարդինալ Աղաջանյանին ու նրա ծավալած գործունեությանը, որը, ըստ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Կաթողիկոսի, ուղղված է ԽՍՀՄ-ի ու Խորհրդային Հայաստանի, հայ ժողովրդի ու Հայոց Եկեղեցու դեմ, քանի որ «հակասովետական գործառնությանց մեջ փորձառու» կարդինալ Աղաջանյանը հանդես է գալիս «ընդդեմ Հայ Ժողովրդի Հայրենադարձության մեծ ու մարդասեր գործի եւ Թուրքիայի կողմից բռնատիրված հայկական վիլայեթները Հայկական Սովետական Հանրապետությանը կցելու արդար պահանջի»²²: Ավելին, կարդինալը նպատակ ու ծրագիր ունի սփյուռքահայությանը «կազմալուծել կրոնապես եւ դիմազրկել ազգայնապես»: Սակայն Սփյուռքում կա ազգային-եկեղեցական դիմադրություն՝ Հայոց Եկեղեցու հավատարիմ զավակներն ու Ամենայն Հայոց Հայրապետի աշակուրջ ներկայացուցիչներն անձնվիրաբար պայքարում ու պաշտպանում են իրենց Ազգային Եկեղեցու ազատությունն ու անկախությունը, ինչպես նաեւ՝ տարագիր հայության հայրենադարձության «սրբազան իրավունքը»: Ուստի, Հայոց Հայրապետը եզրակացնում է, որ Հռոմեակաթուրիկ Եկեղեցուն, հակառակ նրա տնտեսական ու քաղաքական հզորության եւ որոշ պետությունների կողմից նրան ցույց տրվող բացարձակ օգնության, ինչպես պատմական անցյալում, նույնպես էլ այժմ եւ երբեւէ «չի՛ հաջողվի հանել Հայ Ժողովրդին իր ազգային-առաքելական անկախ եկեղեցու ծոցից»:

Եւ ավարտելով իր խոսքը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ի մասնավորի ասում է, որ Ռուս Եկեղեցու այս մեծ ժողովում թող հնչի նաեւ Հայոց Եկեղեցու ձայնը «հանուն սուրբ ավետարանի հոգեւոր եղբայրության, ի նշան տիեզերական եկեղեցիների ու կրոնական համայնքների իրավահավասարության եւ ի բողոք Վատիկանի հակաբրիստոնեական եկեղեցական-քաղաքական նվաճողական-ագրեսիվ քաղաքականության»²³:

²² Անդ, էջ 14, հմմտ.՝ «Деяния Совещания...», Том I, с. 385:

²³ Անդ, էջ 14, հմմտ.՝ «Деяния Совещания...», Том I, с. 386:

78 տարիների հեռավորությունից, երբ ընթերցում ենք Հայոց Հայրապետի այդ խոսքը, հիրավի, աննկատ չի մնում ժամանակի խորհրդային միջավայրի եւ քաղաքականության ազդեցությունը, ինչը բնական է եւ հասկանալի. տվյալ ժամանակաշրջանում Հայոց Եկեղեցին նույնպես, ելնելով ազգային-հոգեւոր, հայրենական-պետական կենսական շահերից, ներգրավված էր խորհրդային Միության հովանու ներքո ձեւավորվող միջեկեղեցական քաղաքականության մեջ: Սակայն կարելի է վերստին ընդգծել, որ այդ ազդեցությունը հետեւանք չէր պետական ճնշման կամ քաղաքական պարտադրանքի, ընդհակառակը, խոսքի նման բովանդակությունն արտահայտությունն էր Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետի ազատ կամքի ու ընտրության: Իրավ, իմաստուն Հայոց Հայրապետն իրեն համար սկզբունք էր որդեգրել՝ «անհրաժեշտ եմ համարում իմ գործունեությունը կոորդինացնել իմ Հայրենիքի քաղաքականության հետ»²⁴: Սակայն, Հայոց Հայրապետն Ուղղափառ Եկեղեցիների միջավայրում նման խոսք հնչեցնելով՝ ամենուր եւ ամենքից պաշտպանում էր իր հինավուրց Առաքելական Սուրբ Աթոռի եւ Սուրբ Եկեղեցու հեղինակությունն ու ինքնիշխանությունը, դավանանքն ու վարդապետությունը, ավանդությունն ու կարգը:

Խորհրդակցության «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» բանաձեւը: Հուլիսի 17-ին տեղի է ունենում Մոսկովյան խորհրդակցության եզրափակիչ պլենար նիստը, որին մասնակցում է նաեւ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետը: Այդ նիստի ընթացքում ընթերցվում են նախապես ձեւավորված հանձնաժողովների կողմից կազմված բանաձեւերը եւ միաձայն ընդունվում ու վավերացվում²⁵: Բանաձեւերն ստորագրում են ինն ինքնիշխան Ուղղափառ Եկեղեցիները՝ ի դեմս ներկա հոգեւոր պետերի ու լիազորված ներկայացուցիչների, եւ Ձեխոսլովակիայի էկզարխը:

Հանուն խորհրդակցությանը մասնակից Ուղղափառ Եկեղեցիների պետերի եւ ներկայացուցիչների՝ Մոսկվայի պատրիարքարանի Արտաքին Եկեղեցական հարաբերությունների բաժնի նախագահ Կրուտիցկիի եւ Կոլոմենսկի մետրոպոլիտ Նիկոլայը խնդրանք է ներկայացնում Ամենայն Հա-

²⁴ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության (1938–1955 թթ.), Գիրք Զ., Գէորգ Զ. Զորէքչեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», էջ 481:

²⁵ Տե՛ս «Деяния Совещания глав и представителей автокефальных Православных Церквей в связи с празднованием 500 летия автокефалии Русской Православной Церкви 818 июля 1948 года», Том II, Москва, 1949, с. 425:

յոց Կաթողիկոսին, որպեսզի նա չմերժի «ստորագրել այն բանաձևերը, որոնց հանդեպ կարտահայտի իր համաձայնությունը»²⁶:

Եւ այսպէս, Հայոց Հայրապետը ցանկություն է հայտնում պաշտոնապէս ստորագրելու միայն երկու բանաձև՝ «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» եւ «Էկումենիկական շարժումը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին»:

Մեր աշխատությանն առնչված կանգրադառնանք միայն «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» բանաձևին: Նախ նշենք, որ խնդրո բանաձևը Հայոց Հայրապետն ստորագրել է հետեւյալ մակագրությամբ. «Հայոց Եկեղեցին միանում է «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» զեկույցի առնչությամբ բանաձևի եզրակացություններին եւ խնդրում է հավելել ընդգեմ Վատիկանի Հայոց Եկեղեցու Գլխի հայտարարությունը՝ Նորին Սրբություն Ամենայն Հայոց Պատրիարք-Կաթողիկոսի կողմից Խորհրդակցության 1948 թ. հուլիսի 10-ի երկրորդ պլենար նիստում ընթերցված: Գեւորգ Զ. Ծայրագույն Պատրիարք — Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց»²⁷:

Թեեւ Մայր Աթոռի պաշտոնական ամսագրում խնդրո բանաձևի վերաբերյալ անդրադարձ կա²⁸, սակայն որեւէ հաղորդագրություն առ այն, որ Մոսկովյան խորհրդակցությունում Հայոց Հայրապետի կողմից նման բանաձև է ստորագրվել՝ չի հրապարակվել: Ամսագրում տեղ չի գտել նաեւ վերոնշյալ բանաձևը: Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցու վերաբերյալ այս բանաձևի մասին լուր էն նաեւ Հայոց Եկեղեցու պատմության նորագույն շրջանին վերաբերող գրքերը²⁹:

Հետաքրքրական է, որ Թեեւ Մոսկովյան խորհրդակցությունն ու իր ընդունած բանաձևերն ըստ պատշաճի լուսաբանվել են Ռուս Եկեղեցու պաշտոնական հանդեսներում³⁰, ներկայացվել առանձին երկհատորով,

²⁶ Անդ, Կ. 425:

²⁷ Անդ, Կ. 430:

²⁸ Տե՛ս «Էջմիածին» ամսագիր, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, 1948 թ., էջ 23, 28:

²⁹ Ուսումնասիրողներից Տ. Վազգեն քհն. Հովհաննիսյանը Թեեւ հիշատակում է Մոսկովյան խորհրդակցության հիմնական չորս թեման եւ նշում, որ Հայ Եկեղեցու անունից Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետը ցանկություն է հայտնել ստորագրելու բանաձևը, սակայն նա չի հիշատակում, թե խոսքը որ բանաձևի մասին է: Ավելին, նրա գրքում շփոթմունք է առկա՝ բանաձևերի քանակի հետ կապված: Այդ մասին տե՛ս ՏԵՐ ՎԱԶԳԵՆ ՔԱՀԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, «Հայ Եկեղեցին եւ Հայոց Հայրապետները XX դարում», Երեւան, 2017, էջ 112:

³⁰ Նշենք, որ Մոսկվայի պատրիարքության պաշտոնական հանդեսում նշվում է, որ Հայոց Եկեղեցու պետ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Կաթողիկոսը ցանկություն է հայտնել ստորագրելու բանաձևերը (տե՛ս «Журнал Московской Патриархии», Специальный номер, 1948, Կ. 64): Մինչդեռ, ինչպես վերը նշեցինք, Հայոց Հայրապետն իր ստորագրությունը գրել է միայն երկու բանաձևի ներքո: Սակայն Պատրիարքության պաշտոնական հանդեսում տպագրված համապա-

դարձել Ռուս Եկեղեցու պատմության դասագրքերի թեմա, սակայն, ըստ ռուս պատմաբան Ա. Կոստրյուկովի, այդ իրադարձությունը եկեղեցական պատմագրության մեջ բավականին ժլատորեն է լուսաբանվել: Իսկ դրա պատճառն այն էր, որ հետագայում Խորհրդակցության որոշ որոշումներ անհարմար էին թվում: Եւ պատմաբանն ի մասնավորի հիշատակում է Վատիկանի, Անգլիկան Եկեղեցու նվիրապետության, Եկոմենիկ շարժման հարցերն ու բանաձեւերը³¹:

Արդ, ներկայացնենք «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» բանաձեւը: Ինչպես արդեն վերը նշել ենք՝ Խորհրդակցության օրակարգում առանձնահատուկ տեղ էին զբաղեցնում Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցու եւ Վատիկանի վերաբերյալ հարցերը, որոնց էլ նվիրված էին «Պապականությունը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին», «Ուղղափառ սլավոնական Եկեղեցիների նկատմամբ Վատիկանի վերաբերմունքը վերջին 30 տարվա ընթացքում», «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին», «Հռոմի Եկեղեցին եւ Քրիստոսի Եկեղեցու միությունը» թեմաներով զեկուցումները: Վերջիններս էլ դարձել են այն հիմքը, որի վրա ստեղծվել է Խորհրդակցության «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» բանաձեւը:

Ընդունված բանաձեւում Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցին եւ հատկապես պապականությունը քննադատվում են թե՛ դավանաբանական, թե՛ եկեղեցաբանական եւ թե՛ քաղաքական տեսանկյուններից: Մոսկովյան Խորհրդակցությունն իր ընդունած այդ փաստաթղթով պնդում է, որ Հռոմի Եկեղեցին շեղվել է հին Ընդհանրական Եկեղեցու դավանանքից ու վարդապետությունից՝ ներմուծելով նորահայտ դոգմաներ, որոնք, ըստ ուղղափառ աստվածաբանության, հիմնավորված չեն ո՛չ Աստվածաշնչով, ո՛չ Սրբազան Ավանդության, ո՛չ էլ հայրաբանական ժառանգությամբ եւ եկեղեցական պատմությամբ: Որպես հիմնական շեղումներ բանաձեւի մեջ նշվում են «Filioque»-ի վարդապետությունը, Սբ Աստվածածնի Անարատ Հղության եւ Հռոմի պապի անսխալականության դոգմաները, ինչպես նաեւ կատարելապես հակաքրիստոնեական վարդապետություն բնորոշված՝ պապի Եկեղեցու գլուխ լինելն ու գերիշխանությունը: Եւ այս նորամուծությունները ներկայացվում են որպես մեծ վնաս Քրիստոսի Ընդհանրական Եկե-

տասխան բանաձեւերի ներքո բացակայում է Հայոց Հայրապետի ստորագրությունը (տե՛ս «Журнал Московской Патриархии», Специальный номер, 1948, с. 25, 27):

³¹ Տե՛ս А. Кострюков, «Подготовка Московского совещания глав и представителей поместных православных церквей 1948 г.», с. 197:

ղեցու միասնությունը եւ երկրի վրա մարդկության փրկագործության իրականացմանը:

Բանաձեւը հղում է կատարում Ուղղափառ եւ Կաթոլիկ Եկեղեցիների կողմից «տիեզերական» ճանաչված ժողովների որոշ կանոններին, ինչպես նաեւ հիմնավորման մեջ կարեւոր տեղ է հատկացվում Ուղղափառ Եկեղեցու ավանդական սկզբունքին, ըստ որի՝ Եկեղեցին պարտավոր է անփոփոխ պահպանել ուղղափառ հավատքը, որը միշտ, ամենուր եւ բոլորի կողմից է դավանվել (ըստ Ե. դարի վանական Վիկենտիոս Լերինացու հայտնի կանոն-սկզբունքի՝ “Id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est”³²): Այս համատեքստում վկայակոչվում են նաեւ Արեւելյան Ուղղափառ Եկեղեցիների պատրիարքների 1723 թ. եւ 1894 թ. հայտնի ուղերձները, որոնք վերահաստատում էին դավանական անփոփոխության սկզբունքը:

Խնդրո բանաձեւը, միաժամանակ, դուրս է գալիս գուտ աստվածաբանական քննադատության շրջանակներից եւ կրում հստակ քաղաքական բնույթ՝ Վատիկանի քաղաքական գործունեության վերաբերյալ տրված գնահատականներով: Ըստ այսմ՝ պապականությունը Եկեղեցին վերածել է քաղաքական կառույցի, դարերի հոլովույթում եւ մինչ օրս արյունալի պատերազմներով եւ ամեն տեսակի բռնություն գործադրելով, այլեւ եկեղեցական ունիայի քաղաքականությամբ՝ պապականությունը ձգտել է ուղղափառ ժողովուրդներին կաթոլիկացնել եւ Ուղղափառ Եկեղեցիներին Հռոմի պապի գերիշխանությունը պարտադրել: Այս առումով՝ բանաձեւում հատուկ ուշադրություն է դարձվում սլավոնական ժողովուրդների նկատմամբ Վատիկանի վարած քաղաքականությանը: Հռոմի Պիոս ԺԲ. պապը բնութագրվում է նախեւառաջ որպես քաղաքական գործիչ, ում գործունեությունը հակասում է քրիստոնեական սիրո եւ խաղաղության սկզբունքներին, նա մասնակից է ժողովրդավարության դեմ տարվող պայքարին եւ ֆաշիզմի պաշտպանությանը: Վերջապես, փաստաթղթի եզրափակիչ մասում Խորհրդակցության մասնակիցներն արտահայտում են իրենց ազդեցական ցանկությունը, որպեսզի Կաթոլիկ Եկեղեցու վերին հոգեւոր իշխանությունը, լուսավորվելով աստվածգիտության լույսով, գիտակցի իր սխալները՝ հրաժարվելով թե՛ պապական գերիշխանության ու անսխալա-

³² Թարգմանությունը լատիներենից՝ «Պահենք այն, ինչին հավատում են միշտ, ամենուր եւ բոլորը»:

կանություն նորահնար վարդապետություններից, թե՛ Եկեղեցին քաղաքական պայքարի շահերի սպասարկման նպատակով գործածելուց:

Այսպես ուրեմն, «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» բանաձեւը կարելու սկզբնաղբյուր է ոչ միայն ուղղափառ-կաթոլիկ հարաբերությունների, այլեւ հետպատերազմյան եկեղեցաքաղաքական գործընթացների ուսումնասիրության համար: Բանաձեւը՝ դավանաբանական եւ եկեղեցաբանական տեսակետներով, պարունակում է ուղղափառ ավանդական աստվածաբանական առարկությունները կաթոլիկ դոգմաների ու վարդապետությունների նկատմամբ, որոնք մինչեւ այսօր էլ առկա են, քաղաքական-գաղափարախոսական տեսակետով՝ բանաձեւի քաղաքական բնույթի պնդումներն ու գնահատականներն արտահայտում են հետպատերազմյան խորհրդային քաղաքական հռետորաբանությունը եւ արտացոլում Սառը պատերազմի սկզբնական շրջանի հակավատիկանյան ու հակաարեւմտյան դիրքավորումը: Հետեւաբար, Մոսկովյան խորհրդակցության խնդրո բանաձեւը հարկ է դիտարկել միաժամանակ՝ որպես Ուղղափառ Եկեղեցիների ավանդական դավանաբանական ու վարդապետական դիրքորոշման արտահայտություն եւ որպես խորհրդային աշխարհաքաղաքական միջավայրում ստեղծված եկեղեցական փաստաթուղթ (որի բովանդակության վրա զգալի ազդեցություն են ունեցել ժամանակի քաղաքական իրողությունները):

Հարկ է նաեւ նշել, որ ըստ արեւմտյան՝ հակախորհրդային պատմագիտական մոտեցման 1948 թ. Մոսկովյան խորհրդակցությունը չէր կարող դիտարկվել որպես լիովին ազատ ու անկաշկանդ եկեղեցական ժողով, քանի որ դրա կազմակերպումն ու օրակարգն զգալիորեն պայմանավորված էին խորհրդային արտաքին քաղաքականության շահերով: Ուստի, ըստ այդմ, խորհրդակցությունը դարձավ ԽՍՀՄ-ի հակավատիկանյան քաղաքականության կրոնական արտահայտությունը: Ըստ արեւմտյան պատմագիտության գնահատմամբ, խորհրդային Միությունը ձգտում էր մեկուսացնել Արեւելյան Եւրոպայի կաթոլիկ համայնքները եւ զգալիորեն թուլացնել Վատիկանի ազդեցությունը: Իսկ Ուղղափառ Եկեղեցիների խնդրո բանաձեւի դավանաբանական եւ եկեղեցաբանական պնդումները, բնականաբար, կաթոլիկ աստվածաբանության համար միակողմանի են ու սխալ, քանզի իրենց համար այդ դոգմաներն ու վարդապետությունները եկեղեցական ավանդության օրինաչափ զարգացում են, ոչ թե եղծում:

Ի վերջո, պետք է արձանագրենք, որ թեպետեւ այս փաստաթուղթը հեղինակել են Արեւելյան Ուղղափառ (Eastern Orthodox) Եկեղեցիների հո-

գեւորականները՝ հիմնվելով իրենց դավանաբանությունից ու վարդապետության եւ Զ.-է. «տիեզերական» ժողովների որոշ կանոնների վրա, այդուհանդերձ «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» բանաձեւը որեւէ կերպ չի հակասում Հայոց Եկեղեցու սրբազան ավանդությունը, դավանաբանությունից ու վարդապետությունից: Բանաձեւը, ընդհանուր առմամբ, արտահայտում է նաեւ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետի վերոներկայացյալ խոսքի հիմնական կետերն ու գաղափարները, այդ իսկ պատճառով այն ընդունել եւ ստորագրել է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Իսկ թե ինչո՞ւ այդ մասին հատուկ հաղորդագրություն չի հրապարակվել կամ բանաձեւը չի տպագրվել «Էջմիածին» ամսագրում, կարծում ենք, որ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը շրջահայացորեն այդպէս վարվելով՝ փակել է այն բերաններն ու լոցերը այն շրջանակներին, որոնք այդ բանաձեւի երեւան գալով շարունակելու էին առավել ուժով նենգաբար մարտնչել ընդդեմ Սուրբ Էջմիածնի եւ Հայաստանյայց Սբ Եկեղեցու:

Հետեւաբար, «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին» պատմական բանաձեւը, որպէս միջեկեղեցական հարաբերություններին առնչվող եկեղեցական փաստաթուղթ՝ վավերացված Հայոց Հայրապետի կողմից, միանշանակորեն պետք է մաս կազմի Հայոց Եկեղեցու միջեկեղեցական հարաբերությունների հատուկ թղթապանակի եւ եկեղեցական պատմության դասագրքերի:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Գեւորգ Զ. Չորեքեան, Ալեքսի Բ. պատրիարք, Ուղղափառ եկեղեցիների պատրիարքների եւ ներկայացուցիչների Մոսկովյան խորհրդակցություն, Վատիկան, Հռոմի պապ, Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի, Ուղղափառ Եկեղեցի, Կաթոլիկ Եկեղեցի, Արեւելյան Ուղղափառ Եկեղեցիներ, «Վատիկանը եւ Ուղղափառ Եկեղեցին»:

РЕЗЮМЕ

Московское совещание 1948 года стало одним из важных проявлений послевоенных международных и церковно-политических процессов, на организа-

цию и формирование повестки которого значительное влияние оказали внешне-политические цели СССР. Тем не менее участие Армянской Апостольской Святой Церкви в этом совещании не привело ни к ограничению ее канонического суверенитета, ни к искажению ее церковной идентичности. Напротив, участие и выступления Его Святейшества Католикоса Всех Армян Геворга VI (1945–1954 гг.) дали возможность вновь подтвердить и подчеркнуть самостоятельный статус Армянской Церкви на международной церковной арене, представить ее позиции по вопросам Ватикана и межцерковных отношений, а также укрепить ее авторитет. Таким образом, Московское совещание стало важной вехой в новейшей истории Армянской Церкви, одновременно отразив влияние политических реалий эпохи и последовательное стремление Армянской Церкви сохранять и защищать собственные интересы и свой суверенитет.

SUMMARY

The 1948 Moscow Conference was one of the key manifestations of postwar international and ecclesiastical-political processes, the organization and agenda of which were largely determined by the foreign policy objectives of the USSR. However, the participation of the Armenian Apostolic Holy Church did not result in the restriction or undermining of its canonical sovereignty or identity. On the contrary, the participation and addresses of His Holiness Kevork VI, Catholicos of All Armenians (1945–1954), provided an opportunity to reaffirm and emphasize the independent status of the Armenian Church on the international ecclesiastical platform, to present its position regarding the Vatican and interchurch relations, and to strengthen its authority. Thus, the Moscow Conference became an important milestone in the modern history of the Armenian Church, reflecting both the influence of the political realities of that period and the Armenian Church's consistent commitment to preserving and defending its own interests and sovereignty.

